

UDK: 338.48:502/504(497.6)

DOI: 10.5937/KonGef24074M

Прегледни научни рад

KARAKTERISTIKE PEJZAŽA SLIVA RIJEKE VRBANJE U FUNKCIJI RAZVOJA ODRŽIVOG TURIZMA - OSVRT NA POSEBNI REZERVAT PRIRODE „CVRCKU“¹

Tanja Mišlicki Tomić², Vesna Rajčević³

Apstrakt: Poseban rezervat prirode kanjon "Cvrcke" je značajno riječno područje na sjeveroistočnim padinama planine Čemernice u sjeverozapadnom dijelu Republike Srpske i sjevernom dijelu Bosne i Hercegovine. Ovaj riječni sistem sa brojnim vodopadima, kaskadama i strmim liticama nastao je riječnim radom Vrbanje i Cvrcke. Korito rijeke Vrbanje i njene lijeve pritoke Cvrcke čini osnovni hidrografski resurs ovog posebnog rezervata prirode. U dolini Cvrcke žive specifične biljne i životinjske vrste (orlovi i ptice), koje čine poseban biodiverzitet u ovom području. Dolina rijeke Cvrcke je atraktivna za posjetioce, sa slikovitim prirodnim pejzažima i autentičnim tradicionalnim objektima. U radu se nastoji odgovoriti da li poseban rezervat prirode kanjon "Cvrcke" predstavlja važan resurs za razvoj održivog turizma Republike Srpske. U istraživačkom dijelu biće korišćena metoda strukturiranog intervjua sa elementima privlačnosti i mobilnosti prema ovom prirodnom turističkom resursu. Dobijeni rezultati iz sprovedenog upitnika biće korišćeni za analizu uticaja faktora razvoja turizma i njihovih međusobnih odnosa, koji su u skladu sa Strategijom razvoja turizma Republike Srpske.

Dobijenim rezultatima istraživanja nastojaće se potvrditi polazna hipoteza da je kanjon "Cvrcke" značajan turistički potencijal za razvoj ekoturizma na nivou Republike Srpske i BiH, te kao takav, zahtjeva bolju valorizaciju prirodnih vrijednosti i veću turističku promociju. Zaštita i valorizacija prirodnih vrijednosti doline i izvorišta rijeke Cvrcke, te bolja saradnja sa institucijama značajno će uticati na unapređenje održivog turizma i razvoj lokalnog područja.

Кljučне riječi: pejzaž, riječni sliv, Vrbanja, Cvrcka, održivi razvoj turizma

UVOD

U Bosni i Hercegovini ne postoji usklađena i prihvaćena metodologija prepoznavanja i vrednovanja pejzaža, osim različitih sektorskih pristupa analizama pejzaža. Integralni pristup i zaštita pejzažnih područja u Bosni i Hercegovini je formalno uspostavljen potpisivanjem Evropske konvencije o pejzažima (Council of Europe, 2000) i donošenjem Zakona o prihvatanju Konvencije. Međutim, osim potpisivanja Konvencije nisu jasnije propisani instrumenti njenog provođenja. Pitanjima zaštite važnih pejzažnih područja u Bosni i Hercegovini se pristupa sektorski, sa aspekta nekoliko zakona u okviru kojih se različito tumači njegovo određenje. Zakon o zaštiti prirode Republike Srpske (Službeni glasnik RS, broj 27/14) i Zakon o zaštiti prirode Federacije Bosne i Hercegovine (Službene novine FBiH, broj 66/13) prepoznaju važnu biološku i pejzažnu raznolikost područja Bosne i Hercegovine u kojima postoje i očuvani su prirodni i antropogeni elementi. Zaštitom su za sada obuhvaćeni jedino pejzaži uključeni u područja nacionalnih parkova, strogih rezervata prirode, parkova prirode, regionalnih parkova, zaštićena područja sa održivim korišćenjem prirodnih resursa, kao i spomenici parkovne arhitekture.

Kulturni pejzaži, za čiju zaštitu postoje pretpostavke, prema Zakonu o kulturnim dobrima Republike Srpske (Službeni glasnik RS, broj 38/22) i Zakonu o uređenju prostora i građenju Republike Srpske (Službeni glasnik RS, broj 40/13), dosad su zaštićeni u vrlo malom broju. Zakon

¹ Članak predstavlja rezultat rada na projektu "Agroturizam kao logistička podrška održivosti prirodnog i kulturnog naslijeđa Slovenije i Republike Srpske (BiH)", evidencioni broj 1259103, čiju realizaciju finansira Ministarstvo za naučnotehnoški razvoj i visoko obrazovanje Republike Srpske i Vlada Slovenije

² Univerzitet u Banjoj Luci - Prirodno-matematički fakultet, Mladena Stojanovića 2, Banja Luka, Republika Srpska, Bosna i Hercegovina, tanja.mislicki-tomic@pmf.unibl.org, ORCID: 0000-0002-2384-9336

³ Univerzitet u Banjoj Luci - Prirodno-matematički fakultet, Mladena Stojanovića 2, Banja Luka, Republika Srpska, Bosna i Hercegovina, vesna.rajcovic@pmf.unibl.org, ORCID: 0000-0001-5681-3965

o kulturnim dobrima Republike Srpske (Službeni glasnik RS, 38/22), prepoznaje kulturni predio, kao nepokretno kulturno dobro i potrebe njegovog prepoznavanja, dokumentovanja i zaštite, te uključivanje u kulturne, turističke i druge programe. Nepokretna kulturna dobra čine i spomenici kulture, prostorne kulturno-istorijske cjeline, arheološki ostaci i nalazišta, poznata mjesta i zaštićena okolina nepokretnog kulturnog dobra.

Zakon o uređenju prostora i građenju Republike Srpske (Službeni glasnik RS, 84/19), prepoznaje samo područje posebne namjene, kao što su nepokretna kulturno-istorijska dobra, nacionalni parkovi, turistička područja, banjska, klimatska, sportsko-rekreativna i slična područja, dakle, ne prepoznaje pojam kulturni pejzaž, te ne propisuje mjere njegovog prepoznavanja i zaštite.

U nekoliko ostalih zakona čijim se djelovanjem znatno utiče na postojeće stanje i izgled pejzažnih područja, kao što su: Zakon o šumama, Zakon o vodama, Zakon o poljoprivredi, nije vidljiv odnos prema pejzažu, niti se on posebno prepoznaje. I nakon donošenja Evropske konvencije pejzažu se još uvijek pristupa sektorski, uglavnom sa stanovišta prirodnih vrijednosti.

U Strategiji zaštite životne sredine Republike Srpske do 2032. godine (Strategija zaštite životne sredine RS, 2022), biološkoj i pejzažnoj raznolikosti se posvećuje premalo pažnje, posmatra se sekundarno i sektorski (isključivo kroz prirodne karakteristike), bez interdisciplinarnog pristupa. U Strategiji pored opštih strateških ciljeva, određuju se i smjernice za unapređenje stanja i efikasnijeg upravljanja prirodnim vrijednostima, kao i način njihovog sprovođenja u skladu sa ukupnim privrednim, društvenim i kulturnim razvojem Republike Srpske.

Takođe, nedavno usvojena Strategija razvoja turizma Republike Srpske do 2027. (Strategija razvoja turizma RS, 2021) direktno ne prepoznaje pejzažna područja kao važnu turističku atrakciju. Analizom međunarodnih dokumenata utvrđene su obaveze, standardi i metode prepoznavanja i vrednovanja pejzažnih kvaliteta, te potrebe za integralnim pristupom u planiranju i upravljanju pejzažom.

Evropska konvencija o pejzažima (ELC) postavlja niz različitih rješenja koja države mogu primijeniti, u skladu sa svojom razvijenosti i specifičnim potrebama. Metodom karakterizacije – Landscape Character Assessment (LCA, 2002) ostvaruje se identifikacija i procjena karaktera pejzaža, koji čini dio evropskog prostora i važan je u evropskim politikama razvoja u očuvanju različitosti pejzaža. Metod procjene karaktera pejzaža odnosi se na prepoznavanje i određivanje elemenata i obilježja, koji čine pejzaž međusobno različitim, te na opisivanje razlika u njihovom karakteru i ocjeni vrijednosti određujućih karakteristika pejzaža.

Pejzaži sliva Vrbanje pokazuju različita prirodna i društvena obilježja, od područja sa značajnom očuvanošću prirodnih elementa, do područja sa izraženim antropogenim uticajem.

Pejzaži sliva Vrbanje prepoznati su u visokoplaninskim i planinskim predjelima Unutrašnjih Dinarida i brežuljkasto-brdovitim predjelima Peripanonskog oboda.

Strukturno oblikovana pejzažna područja sliva Vrbanje dobijena su na osnovu tipološke podjele odnosno, karakterizacije prirodnih i istorijskih elemenata pejzaža prema međunarodno prihvaćenoj metodologiji Evropske konvencije o pejzažima (ELC, 2000).

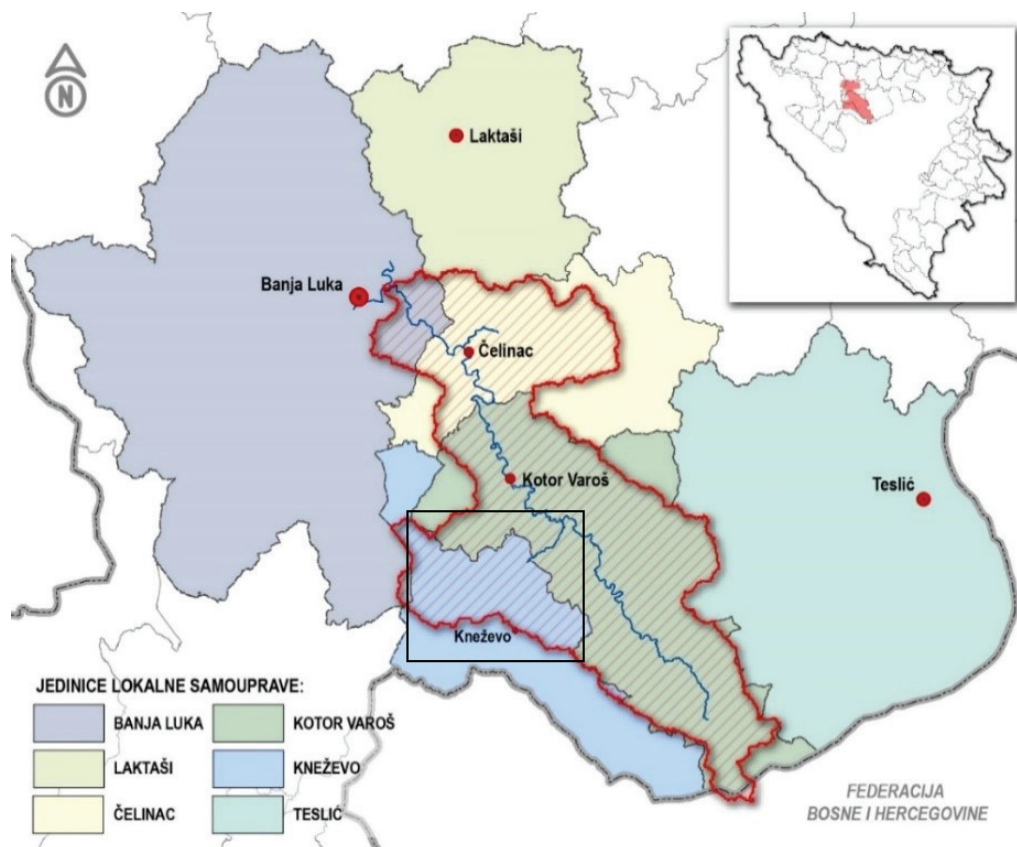
Tipologija pejzažnih područja je dobijena klasifikacijom i analizom podataka o topografskim, geološkim, pedološkim i hidrološkim obilježjima, te namjeni i korišćenju zemljišta (Rajčević et al., 2023). Značajnu ulogu su imali i dodatni, specifični kriteriji kulturnih pejzaža, kao što su istorijski razvoj naselja, antropogeni uticaj, te namjena i korišćenje prostora.

U slivu su prepoznata četiri opšta pejzažna područja: Visokoplaninski, Planinski, Brežuljkasto-brdoviti i Obalski/nizijski, koje karakteriše različita prepoznatljivost. Opšta pejzažna područja sliva se razlikuju po svojoj fizionomiji i strukturnim elementima, te imaju određenu prostornu granicu (Rajčević & Mišlicki Tomić, 2023).

Svojim geografskim položajem Prirodni rezervat kanjon "Cvrcka" zauzima visokoplaninsko pejzažno područje sliva. U svhu razumjevanja značaja ovog resursa za razvoj održivog turizma Republike Srpske u nastavku je opisan karakter visokoplaninskog pejzažnog područja i njegova obilježja.

GEOGRAFSKI POLOŽAJ

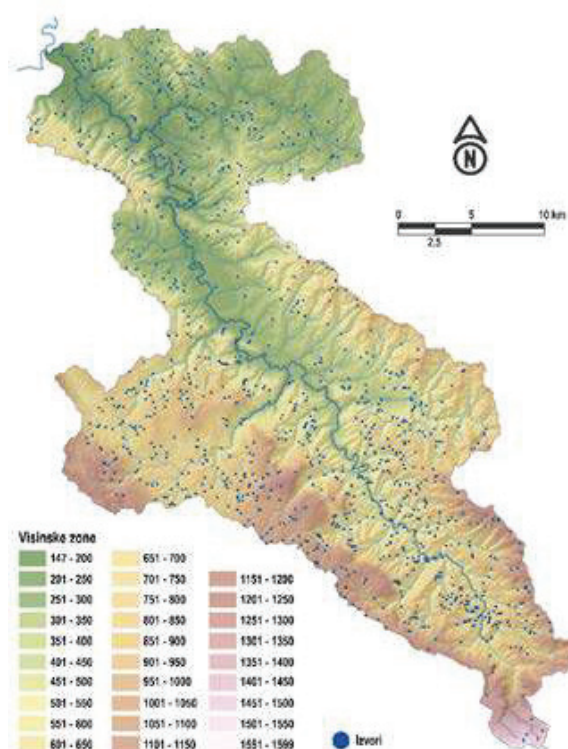
Područje sliva Vrbanje svojim položajem zauzima sjeverozapadni dio Republike Srpske (99.7%) i sjeverni dio Bosne i Hercegovine (0.3%) (Slika 1). Ta činjenica omogućava sveobuhvatno racionalno korištenje prostora i vodnih resursa ovog sliva. Ova karakteristika je od velikog značaja za stanovništvo i privredu, kao i za Republiku Srpsku jer je znatno smanjen problem podijeljenih političkih interesa u planiranju, upravljanju i zaštiti ovog sliva (Рајчевић & Црногорац, 2011).

Slika 1. Administrativno-teritorijalna podjela područja sliva Vrbanje

Izvor: Izrada autora na osnovu Digitalnog modela terena

Visokoplaninsko pejzažno područje nalazi se na jugozapadnim dijelovima sliva Vrbanje sa visinom preko 1.300 m. Morfofizionomski sklop jugozapadnih dijelova sliva, predstavljen je planinskim sistemom Vlašića (1.933 m), Očauša (1.384 m) i Čemernice (1.339 m), raščlanjen je i visinski neujednačen. Vertikalno na pravac pružanja izdvojene su manje površi, koje su preoblikovane riječnim terasama, dolinama i jarugama. U visokoplaninskim predjelima sliva, formiran je gornji tok rijeke Vrbanje, te su vidljivi složeni dolinski oblici. Planinski masiv Očauš se preko uzvišenja Ravno brdo (1.280 m), Polica (1.240 m), Glavica (1.287 m), Veliki poljanak (1.240 m) povezuje sa visokoplaninskim područjem Vlašića. Ovaj planinski masiv je raščlanjen sa velikim brojem izvora i kraških vrela (Slika 2 i 3). Planinski masiv Čemernice čine uzvišenja (Omarike, Potkres, Košarine, Srebrenik i Perčin), koja su ujedno razvođe između slivova Vrbanje i Vrbasa. Zbog dominacije krečnjaka u građi, oskudna je riječna mreža, te naglašeno poniranje. Podzemna voda izbija na većem broju izvora, a najveća su izvorišta rijeka Cvrčke i Jakotine.

Slika 2. Visinske zone u slivu Vrbanje

Slika 3. Mreža stalnih i povremenih vodotokova u slivu Vrbanje

Izvor: Urađeno na osnovu digitalizacije TK 1 : 25 000, Vojnogeografski institut, Beograd, 1968.

U visokoplaninskom području, od izvorišne čelenke Vrbanje (lokalitet Riječica), do kotorvaroške kotline na dužini od oko 35 km, riječna dolina je izgrađena od flišnih stijena (pješčari, laporoviti krečnjaci i škriljaste gline). Kod ušća potoka Kilavca u Vrbanju (699 m) riječno korito je usječeno u flišnu dolinu, jaružastog izgleda, te velikog pada od 99%.

Na vizuelni karakter ovog područja posebno utiču različiti dolinski oblici reljefa, u vidu dolinskih proširenja kao što su: Kruševo Brdo, Zvečaj, gornje šipraško proširenje, donje šipraško proširenje, Grabovičko proširenje i Kalamande. Od ušća potoka Kilavac rijeka Vrbanja, praktično, ima konstantan sjeverozapadni pravac do ušća rijeke Crkvenice u Vrbanju, a nakon toga Vrbanja (oko 800 m) teče u pravcu istok-zapad do naselja Šiprage. Područje oko naselja Šiprage, karakterišu karbonatno-laporovite stijene, te dominiraju (do 90 %) masivni bankoviti i rjeđe slojeviti laporoviti krečnjaci, kao i podređeni sadržaj pjeskovitih i karbonatnih stijena (Marinković, et al.,1981).

Do Šipraga, rijeka formira složen sistem pritoka (potok Vrlet, potok Čudnić, potok Tocil, potok Čorkovac, Demečka rijeka, potok Kilavac, rijeke Kruševica (gornja) i Lopača, potok Trnovac i rijeka Crkvenica).

Od Vlačića do Čemernice, na jugozapadnim padinama sliva, vizuelno su uočljiva prirodna uzvišenja (Omarike, Potkres, Košarine, Srebrenik i Perčin), koja čine razvođe između sliva Vrbanje i Vrbasa. Čemernica sa vrhom (Goli vis 1.339 m) dominira, te ima dinarski pravac pružanja. Zbog dominacije krečnjaka, ima siromašnu riječnu mrežu a naglašeno je poniranje atmosferskih padavina u brojne pukotine masiva.

Podzemna voda izbija na velikom broju izvora. Na njenim sjeveroistočnim padinama nalaze se izvorišta Cvrcke i Jakotine. Izvorišna čelenka Cvrcke je kod Rakovca (1.159 m) i Paljevske kose (1.168 m), te Jakotine kod Rapanjskog visa (1.117 m) i Vranjače (1.120 m).

Od lijevih pritoka u srednjem toku Vrbanje, najdominantnije su rijeka Cvrcka i Jakotina. Cvrcka, čija dužina sa njenom lijevom sastavnicom Međuračom iznosi 21 km, ima pretežno kanjonsku i klisurastu dolinu. Korito joj je usječeno u karstni teren, a u njenom slivu registrovan je veći broj kraških vrela i izvora, kao i značajan broj speleoloških objekata (pećinskih kanala). Naglašena energija i sposobnost transporta nanosa formirali su manju plavinu na ušću Cvrcke u rijeku Vrbanju, na kojoj je locirano naselje Večići. Nizvodno od ušća Cvrcke pa do Kotor Varoša, pritoke Vrbanje su formirale značajnije aluvijalne naplavine: Mokro polje, Luka i Bijelo polje. Naplavina Bijelo polje nastala je na ušću rijeke Jakotine u Vrbanju, u urbanom prostoru gradskog naselja Kotor Varoš.

Rijeka Jakotina je, takođe, locirana u karstnom terenu. Sa dužinom od 15 km, ova rijeka, čiji je izvorišni dio u masivu planine Čemernice, u karstu je usjekla pretežno, klisurastu dolinu.

Na vizuelni i strukturni karakter ovog područja utiču prirodna obilježja, posebno naglašena geomorfološka i hidrogeološka, te strukturna obilježja šumskih zajednica.

U ovom području naglašene su prirodne vrijednosti šumskih ekosistema, koji imaju važnu prirodnu i hidrološku ulogu. Najzastupljenije su šumske zajednice bukve i jele sa smrčom, dok su neznatno prisutne šume bijelog bora i smrče. Orografski uslovljene, na raščlanjenim brojnim kanjonima i klisurama pritoka Vrbanje (Jakotina, Cvrcka, Vigošta...), te na stjenovitim i strmim padinama, zastupljene su šume reliktnog karaktera bukve i gluhača, crnog graba, lipe i javora i bijelog graba (Stefanović i dr. 1983), koja području daju posebnu vrijednost.

Specifične šumske zajednice u planinskom području sliva su veće pejzažne vrijednosti i zahtijevaju poseban tretman zaštite. Pejzaži sa naglašenom prirodnom i vizuelnom vrijednošću pružaju mogućnosti za razvoj različitih turističkih i rekreativnih aktivnosti.

U prostorno funkcionalnoj organizaciji naglašava se značaj tranzitnosti, jer područje sliva svojim geografskim položajem, predstavlja vezu između panonskog i planinsko-kotlinskog područja. U tom pogledu, vidljiv je napredak, koji je podstakao magistralni put Kotor Varoš – Doboj – Sarajevo i Kotor Varoš – Banja Luka – Travnik – Sarajevo, te koji je saobraćajno priključio ovo područje sliva i dao mu određeni turističko tranzitni značaj.

PREGLED LITERATURE

Pejzaži u savremenom svijetu su prepoznati kao važni faktori prostornog identiteta. Pod pojmom pejzaž obično se podrazumijeva holistički međusobni odnos ljudskih bića sa prirodnim i fizičkim okruženjem. To je jasno u njegovoj sistematizaciji, gdje se prvo razmatraju prirodne karakteristike, zatim društvenoekonomske, tehničke karakteristike i nematerijalni aspekti, kao što su kulturne i estetske vrijednosti (García et al., 2020).

Činjenica da turizam ne postoji bez pejzaža i nijedan pejzaž ne postoji kao takav bez svog posmatrača, otvara širok spektar mogućnosti i opcija za turizam i planiranje pejzaža (Terkenli, 2021; Skowronek et al., 2018).

Mnogo je geografskih elemenata koji igraju ulogu turističkih motiva u razvoju turizma zbog svoje privlačnosti, kao što su: utvrđenja, spomenici, pećine, kanjoni, klisure itd. Od ostalih elemenata ubrajaju se lokacija, smještaj, putovanje, istorijski i kulturni aspekti. Obim turističkog prometa moguće je sa jedne strane posmatrati kao funkciju osnovne potrebe stanovništva za odmorom i uživanjem, a sa druge strane, kao turistički proizvod koji treba da zadovolji potrebe potrošača. Turizam i pejzaž, kao dva značajna naučno istraživačka polja, usko su povezani i u posljednjoj deceniji sve više bude interes naučne javnosti (Hansen, 2021). Njihova multidisciplinarnost se ogleda u različitim pristupima i metodologiji istraživanja, koji uglavnom podrazumijevaju holistički pristup procjene karaktera pejzaža, naglašavajući vizuelnu percepciju i socio-kulturne aspekte pejzaža (Simensen et al., 2018)

Različiti pejzaži, njegove prirodne, kulturno-istorijske i druge vrijednosti, čine osnovu brojnih geografskih istraživanja (Kušen 2001; Stojanović 2003; Blažević 2007), koje imaju za cilj da privuku što veći broj posjetilaca.

Uključujući percepciju životne sredine, istraživanje prirodnih nepogoda, uticaj turizma i evaluaciju resursa, daje doprinos istraživanju održivog turizma (Hall et al., 2009; Mowforth, et al., 2015). Oslanjajući se na geografske principe prostora, mjesta i lokacije, turizam se shvata kao prostorno dinamičan proces, gdje je promjena suštinska za njegovu evoluciju. Istorijski procesi, odnosi moći, javna politika i upravljanje resursima pomažu razumjeti kako turizam funkcioniše sa lokalitetom i lokalitet s turizmom (Saarinen et al., 2017). Prema definiciji održivi turizam odražava integritet turističke destinacije, donosi korist lokalnom stanovništvu, čuva prirodne resurse, poštuje lokalnu kulturu i tradiciju, pruža kvalitetan odmor i drugo. Zasniva se na resursima prirodne i kulturne baštine uz ekološku, ekonomsku, kulturnu i socijalnu komponentu koji sistemski podrazumijevaju dugoročan rast i razvoj za sadašnje i buduće generacije (Murphy, 2004). Geografija turizma i rekreacije u novije vrijeme sve više dobija na značaju. Ova istraživanja zasnivaju se na analizi prostornog sistema, koja informiše društveno naučnu javnost o mobilnosti, transnacionalizmu, uslugama, nasljeđu i regionalnim studijama; te učestvuje u raspravama o očuvanju i promjeni životne sredine. U radovima (Qi et al., 2009; Hall et al., 2009; Hall et al., 2014) istraživanja geografije turizma i

rekreacije postali su prepoznati kao pokretači razvoja, što omogućava veće učešće u političkim, društvenim i ekološkim pitanjima. Konkretno, istraženi su odnosi između imidža destinacije, namjera putovanja i turističkih karakteristika.

Turizam i rekreacija su složeni fenomeni sa značajnim ekonomskim, socio-kulturnim, ekološkim i političkim uticajima na različitim nivoima od globalnog do lokalnog. Prema autorima (Hall, et al., 2014) vrijeme je da geografi razviju dublje razumijevanje procesa koji su doveli do prostornih ishoda turizma i rekreacije.

Prirodne, antropogene i društvene komponente zajedno su pokazatelji važnih ekoloških, kulturnih i društvenih kvaliteta koji uokviruju i karakterišu rekreativne pejzaže (Hansen, 2021).

METODOLOŠKI PRISTUP

Geoprostorni potencijali sliva Vrbanje i u slivu posebno naglašen Kanjon “Cvrcka” značajni su za razvoj održivog turizma i unapređenje turističke ponude Republike Srpske. Njihov značaj je moguće sagledati na osnovu analize faktora integracije koji utiču na turistički razvoj proučavanog područja i zasnivaju se na postojanju prirodnih atraktivnosti područja i njihovom integralnom vrednovanju i podataka u Strategiji razvoja turizma Republike Srpske za period 2021-2027., koji predstavljaju značaj prirodnih potencijala i zastupljenost u turističkoj ponudi Republike Srpske.

Podaci navedeni u Strategiji razvoja turizma Republike Srpske (*Tabela 1*) su uzeti u obzir i čine osnovu anketnog istraživanja, koje je provedeno u aprilu i maju 2024. godine (*Tabela 2.i 3.*). Anketa je obuhvatala 206 ispitanika i provedena je uz pomoć četiri planinarska udruženja iz Republike Srpske: “Mehanizam” iz Kotor Varoša, “Vilenska vrela” iz Kneževa, “Čičak” iz Čelinca i “Pak Summit” iz Banja Luke.

Ispitanici su razvrstani po polu i starosti i postavljeno im je ukupno 17 pitanja. Ispitanici su iz Čelinca, Kotor Varoši, Kneževa i Banja Luke. Uključuju 94 muškarca i 112 žena. Većina ispitanika su stekli visoko obrazovanje (67%), srednje obrazovanje (31%) i osnovno obrazovanje (2%).

Posebno značajni odgovori su na pitanja koja se tiču atraktivnosti i prepoznatljivosti pejzažnih vrijednosti sliva Vrbanje i lokaliteta “Cvrcka” u Republici Srpskoj prema vrsti turističkih motiva. Ispitanici su izdvojili određene destinacije prema vrsti turističkih motiva i rangirali ih od 1 do 5 u modelu Lickertove skale (*Joshi, Kale, Chandel, & Pal, 2015.*)

Na osnovu dobijenih rezultata istraživanja urađena je analiza međusobnih uticaja turističkih faktora i podataka iz Strategije razvoja turizma za period 2021-2027., koji predstavljaju značaj prirodnih potencijala i zastupljenost u turističkoj ponudi Republike Srpske.

Održivi razvoj prirodnog rezervata “Cvrcka” treba da pruži rješenje u smislu korišćenja lokaliteta, integrisanog razvoja i zaštite životne sredine, te kao takav da posluži u planiranju turizma.

Ispitanici su pokazali različito mišljenje i turističku potražnju usmjerenu prema prirodnim turističkim motivima (rijekama, banjama, jezerima, planinama...), te potrebu za jasnijim definisanjem održivih aktivnosti u zaštićenim područjima.

REZULTATI I DISKUSIJA

Prirodno vrijedna područja u slivu rijeke Vrbanje odlikuju se velikom heterogenošću geomorfoloških i hidroloških odlika, imaju bogatu floru i faunu i pružaju mogućnost za aktivan odmor u prirodi tokom čitave godine. Najveći dio ovih područja još uvijek nije pod zaštitom u skladu sa važećim strateškim i planskim dokumentima. Potrebno je više aktivnosti u funkciji podizanja svijesti javnosti u promociju zaštite prirode kroz isticanje prirodnih ljepota, zaštićenih područja, domaćeg turizma i sl.

Uprkos bogatom biodiverzitetu, međunarodnim obavezama i rastućim antropogenim pritiscima, naponi za očuvanje prirode i dalje su nedovoljni. Socioekonomski izazovi, kao što su nezaposlenost i siromaštvo, doveli su do toga da se politike fokusiraju na neposredne ekonomske prioritete, a ne na pitanja zaštite prirode, uključujući značaj biodiverziteta (USAID BiH, 2021) – MEASURE II, 2020 – 2021).

Značajan napredak u razvoju efikasnog sistema prikupljanja podataka o biološkoj raznovrsnosti je ostvaren kroz uspostavu Informacionog sistema zaštite prirode Republike Srpske (ISZP RS) i portala E-priroda (<http://e-priroda.rs.ba/>), koji vodi Republički zavod za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa.

Prijedlogom Zavoda za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa Republike Srpske, u slivu Vrbanje je prepoznato deset prirodno vrijednih područja, od kojih je za sada zaštićeno, po IUCN klasifikaciji samo jedno, i to, spomenik prirode "Žuta bukva" u opštini Kotor Varoš. Vlada Republike Srpske je 2012. god donijela odluku da se "Žuta bukva" proglasi za zaštićeno područje III kategorije – spomenik prirode. To je prvi dendrološki spomenik prirode koji je zaštićen prema aktuelnim zakonskim propisima (Службени гласник Републике Српске број 30/12, Одлука бр: 04/1-012-2-505/12, mart 2012. godina).

U skladu sa prijedlogom Zavoda za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa Republike Srpske, u planu je uspostavljanje zaštite, po IUCN klasifikaciji, za sljedeća prirodno vrijedna područja u slivu Vrbanje:

Tabela 1. Popis područja planiranih za uspostavljanje zaštite u planskom periodu po IUCN klasifikaciji, u slivu rijeke Vrbanje

R.br	IUCN klasifikacija	Kategorija	Naziv	Opština
Zaštićeno prirodno područje				
1.	Poseban rezervat prirode	Ib	Kanjon Cvrcke	Kneževo, Kotor Varoš
Spomenik prirode				
2.	Spomenik prirode	III	Kanjon rijeke Duboke-vodopad Skakavac	Kotor Varoš
Parkovi prirode				
3.	Park prirode	V	Rupska rijeka	Čelinac
4.	Park prirode	V	Osmača-Tisovac-Čemernica	Banja Luka, Kneževo, Kotor Varoš
5.	Park prirode	V	Park prirode-Starčevica	Banja Luka, Čelinac
6.	Park prirode	V	Borja	Teslić, Kotor Varoš
Park šume				
7.	Park šuma	VI	Rujika	Kotor Varoš
8.	Park šuma	VI	Šikare-Opsječko	Čelinac
9.	Park šuma	VI	Dubrave	Čelinac

Izvor: prilagođeno prema Prostornom planu Republike Srpske do 2025. godine, Vlada RS, 2015

U okviru deset prepoznatih prirodno vrijednih područja u slivu Vrbanje, neka su posebno izdvojena po ekološkim i biogeografskim vrijednostima pejzaža i kao takva bi trebala postati dio Evropske ekološke mreže "NATURA 2000". U ta potencijalna područja Ekološke mreže uvršteni su: Kanjon Cvrcke, 635,79 ha, Borja, 5.107,07 ha i Uzlomac, 1.596,06 ha. Uredba o Ekološkoj mreži još nije usvojena, tako da su potencijalna područja dio planskih dokumenata, i na njima se ne sprovode nikave mjere zaštite i upravljanja (Izmjene i dopune prostornog plana Republike Srpske do 2025. godine, 2015).

Prema međunarodnim kriterijima zaštite (IUCN), broj zaštićenih područja u Republici Srpskoj je 29, a površina pod zaštitom iznosi 53.211,21 hektara, što je procentualni udio od 2,16% teritorije Republike Srpske, koji je značajno mali u odnosu na zemlje u regionu Srbija (7%), Bugarska (44%), Mađarska (23%), Slovačka (37%) i dr (Štetić et al., 2019).

Pod zaštitom su: dva rezervata prirode (kategorija Ia), tri nacionalna parka (kategorija II), 15 spomenika prirode (kategorija III), dva zaštićena staništa (kategorija IV), četiri parka prirode (kategorija V) i tri područja sa održivim korišćenjem prirodnih resursa (kategorija VI).

Dvije kategorije (II – nacionalni parkovi i V – zaštićeni pejzaži) zauzimaju najveće površine pod zaštitom, skoro 94% od ukupno zaštićene teritorije. Ostatak površine pod zaštitom, čine ostale kategorije (Ia – strogi rezervat prirode, III – spomenik prirode, IV – zaštićeno stanište i VI – područje za održivo korišćenje prirodnih resursa), dok u kategoriji Ib – posebni rezervat prirode još uvijek nije zaštićeno nijedno područje (Strategija razvoja turizma Republike Srpske za period 2021–2027).

Prema Strategiji razvoja turizma Republike Srpske, predviđeno je da u kontinuitetu traju aktivnosti na proglašenju novih zaštićenih područja.

Tabela 2. Odgovori ispitanika **prema značaju turističkih motiva**

Turistički motiv	Nivo					%				
Vrednovanje	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Planine	0	0	6	27	173	0	0	3	13	84
Rijeke	0	1	0	28	177	0	>1	0	13	86
Jezera	0	1	12	33	160	0	>1	6	16	77
Vodopadi	0	1	13	22	170	0	>1	6	10	83
Pećine	0	3	30	47	126	0	1	14	23	62
Vjerski objekti	3	11	39	58	95	1	5	19	28	46
Gradski centri	2	16	64	76	48	1	8	31	37	23
Manifestacije	2	3	35	64	102	1	1	17	31	50

Napomena: 1 = potpuno se ne slažem; 2 = djelimično se ne slažem; 3 = neutralna tačka gledišta; 4 = djelimično se slažem; 5 = potpuno se slažem

Dobijeni odgovori iz upitnika, mogu se koristiti kao koncept za pokazivanje činjenica u kojem obimu mogu biti zaštićena područja Republike Srpske i pejzažne vrijednosti sliva Vrbanje prepoznate kao turističke destinacije, odnosno kolika je njihova zastupljenost u turističkoj ponudi.

Odgovori na pitanje što najviše privlači turiste u Republici Srpskoj mogu se podijeliti u 8 vrsta odredišta prema specifičnim motivima (Tabela 2). Rezultati istraživanja u (Tabeli 2) pokazuju da su ispitanici kao najznačajnije motive turističkih putovanja izdvojili planine, rijeke i vodopade. O aspektu i obliku turizma ispitanici su se izjasnili u (Tabeli 3).

Tabela 3. Odgovori ispitanika **prema izboru vrste putovanja**

Vrsta motiva	Nivo					%				
Vrednovanje	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Banjski turizam	83	51	38	16	18	41	25	18	7	8
Seoski turizam	20	35	59	47	45	10	17	27	23	22
Kupališni turizam	8	22	54	68	54	4	11	26	33	26
Planinski turizam	2	9	29	45	121	>1	4	14	22	59
Agroturizam	66	42	61	24	13	32	20	30	12	6
Ekoturizam	36	45	52	43	30	17	22	25	21	15
Lovni i ribolovni turizam	123	45	18	13	7	60	22	9	6	3
Manifestacioni turizam	41	47	57	49	12	19	23	28	24	6
Religijski turizam	82	38	43	26	17	40	18	21	13	8

Napomena: 1 = potpuno se ne slažem; 2 = djelimično se ne slažem; 3 = neutralna tačka gledišta; 4 = djelimično se slažem; 5 = potpuno se slažem

Dobijeni podaci u Tabeli 3 pokazuju da ispitanici izdvajaju planinski turizam, kao najprihvatljiviji oblik turističkih putovanja, a zatim kupališni i seoski turizam. Planinski i kupališni turizam postigao je najviši nivo u postotku.

U Tabeli 3 vidljivo je da su zaštićena područja slabije zastupljena u izboru turističkih motiva i vrsti putovanja prema odredištima.

Ukoliko se dobijeni rezultati u provedenoj anketi uporede sa podacima iz Tabele 1 može se zaključiti da planinska područja Republike Srpske i riječni sistemi u značajnoj mjeri kreiraju turističku ponudu Srpske.

ZAKLJUČAK

Planinska područja sliva Vrbanje, zbog prirodnih i estetskih vrijednosti zaslužuju bolji tretman u smislu zaštite, te planskog korišćenja i održivog razvoja.

Dolinu Vrbanje u gornjem toku, karakteriše složena geološka građa, veći nagib terena, izražena erozija i vertikalna raščlanjenost, te reljefni oblici (vodopadi, slapovi, sutjeske, meandri..), koji imaju prirodnu atrakciju, te kao takvi čine značajnu osnovu za razvoj turizma.

U gornjem toku rijeke, na potezu od Diviča do Borčića, razvijeno je i nekoliko dijagonalnih dolina (Kruševica, Lopača, Trnovac, Crkvenica i Stopanska rijeka) i dolinskih anomalija koje imaju posebnu prirodnu atrakciju.

Ovdje se naglašava i značaj morfoloških karakteristika vodenih tokova sliva Vrbanje, koji grade složen riječni sistem, a čine ga 396 stalnih vodotoka i 2174 povremena vodotoka.

U donjem toku rijeke, dolinske strane su blago zatalasane zaravni, te ih karakteriše sporo oticanje vode, što stvara posebne mogućnosti za razvoj kupališnih i drugih aktivnosti. U turizmu obale imaju posebnu atrakcijsku ulogu u stvaranju turističke ponude. Obalski pejzaži imaju prirodne vrijednosti, te čine prostor za odmor, razonodu i druge aktivnosti. Na obali rijeke se dopunjavaju prirodne atrakcije, sa antropogenim atrakcijama u naseljenim područjima.

Ostali značajni geomorfološki oblici u slivu su planine, klisure, jame i pećine. Posebno je naglašen značaj planina i planinskih lanaca Vlašića, Čemernice, Tisovca, Osmače, Borja, te uzvišenja na kojima se nalaze prepoznati prirodni lokaliteti.

Složeni geomorfološki oblici u slivu Vrbanje, kao i njihove prirodne strukture privlače stanovništvo i posjetioce zbog svog rekreativnog i drugog značenja. Stanovništvo i posjetioci se mogu baviti različitim aktivnostima kao što su: skijanje, pješaćenje, planinarenje, sanjkanje i sl., dok se drugi reljefni oblici kao što su vodopadi, jame, pećine, mogu razgledati i koristiti za druge aktivnosti.

Među atraktivnim reljefnim oblicima izdvajaju se: kanjon rijeke Cvrcke, vodopadi Skakavac na rijeci Duboka i Bobas na rijeci Jakotini, Vilenska vrela na rijeci Cvrcka, pećina Kapnica u dolini Cvrcke, jame, te drugi prirodni lokaliteti.

U planinskom području sliva Vrbanje, posebno se naglašava značaj lokaliteta "Cvrcka". Ovo stanište naseljavaju rijetke biljke (334 taksona vaskularnih biljaka) i životinjske vrste, među kojima su najznačajniji predstavnici sivog sokola (*Falco peregrinus*), daurske lastavice (*Cecropis daurica*), orla zmijara (*Circaetus galicus*), surog orla (*Aquila chrysaetos*) i uralske sove (*Strix uralensis*) i drugi.

Uočene pejzažne vrijednosti, sagledane u prirodnom i kulturnom naslijeđu pejzažnih područja sliva, su naslijeđe koje pokazuje brojne pojedinačne vrste materijalnog, te prirodnog naslijeđa. Na osnovu prepoznatog, pejzaž sliva može pružiti nove oblike turističke ponude, kroz zajedničko djelovanje lokalne zajednice, građana, te postojećih prostornih politika razvoja. Planskim razvojem, turizam može povećati vizuelne i prostorne vrijednosti pejzaža, te uticati na socio-ekonomske i socio-kulturne karakteristike.

LITERATURA

- Blažević, B. (2007). Turizam u gospodarskom sustavu. Opatija: Fakultet za turistički i hotelski menadžment. Retrieved from <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:191:963204>
- Council of Europe (1992). *European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage*, Valletta (Entered into force 25 May 1995)
- Council of Europe (2000). *European Landscape Convention*, Florence. European Treaty Series, No. 176 <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/176.htm>
- Council of Europe (2005). *Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*, European Treaty Series 199
- Garcia, M. U., Chico, J. R., & Sanchez, A. G. (2020). Landscape and Tourism: Evolution of Research Topics. *Land*, 9(12), 488. <https://doi.org/10.3390/land9120488>
- Hansen, A.S. (2021) Understanding recreational landscapes – a review and discussion, *Landscape Research*, 46(1), 128-141, <https://doi.org/10.1080/01426397.2020.1833320>
- Hall, C. M., & Lew, A. A. (2009). Understanding and Managing Tourism Impacts. *Routledge EBooks*. <https://doi.org/10.4324/9780203875872>
- Hall, M. E. L., & Page, S. J. (2014). The Geography of Tourism and Recreation. *Routledge EBooks*. <https://doi.org/10.4324/9780203796092>
- Joshi, A., Kale, S., Chandel, S., & Pal, D. K. (2015). Likert scale: explored and explained. *British Journal of Applied Science & Technology*, 7(4), 396-403. <http://doi.org/10.9734/BJAST/2015/14975>
- Kušen, E. (2001). Turizam i proctor. Klasifikacija turističkih atrakcija. *Prostor*, 9 (1(21)), 1-12. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/10801>
- Landscape Character Assessment - Guidance for England and Scotland – Italia Nostra Educazione*. (2002). (n.d.). <https://www.readkong.com/page/landscape-character-assessment-italia-nostra-educazione-2958542>

- Marinković, R., Ahac, A., Đorđević, D. (1981). Tumač za Osnovnu geološku kartu SFRJ, M 1:100 000 OGK SFRJ – list Jajce L 33-131, Savezni geološki zavod, Beograd
- Murphy, P. J., & Murphy, A. V. (2004). Strategic Management for Tourism Communities. *Multilingual Matters EBooks*. <https://doi.org/10.21832/9781873150856>
- Mowforth, M., & Munt, I. (2015). Tourism and Sustainability. *Routledge EBooks*. <https://doi.org/10.4324/9781315795348>
- Planinarsko udruženje “Čičak” ,Čelinac <http://www.pdcicak.rs.ba/>
- Planinarsko udruženje “Mehanizam”, Kotor Varoš <https://www.facebook.com/groups/mehanizam/>
- Planinarsko udruženje “Vilenska vrela”, Kneževo <https://www.facebook.com/pdvilenskavrelaknezevo/>
- Planinarsko udruženje “Pak summit”, Banja Luka, <https://www.instagram.com/paksummit>
- Rajčević, V., Mišlicki Tomić, T., Medar-Tanjga, I., Trifunović, M., Živak, N., Petrašević, A. (2023). The Role of Landscape in Sustainable Tourism Development—A Study of Identification and Evaluation of Landscape Qualities of the Vrbanja Basin in Bosnia and Herzegovina. *Sustainability*. 2023; 15(7):6121. <https://doi.org/10.3390/su15076121>
- Rajčević V., Mišlicki Tomić. (2023) Pejzažni predjeli sliva Vrbanje -Prepoznavanje i vrednovanje pejzažnih kvaliteta u funkciji razvoja održivog turizma, Naučna monografija, Posebno izdanje br. 56, Geografsko društvo Republike Srpske i Prirodno-matematički fakultet Univerziteta u Banjoj Luci, https://pmf.unibl.org/wp-content/uploads/2023/05/pejzazni_predjeli_sliva_vrbanje.pdf.
- Rajčević, V., Crnogorac, Č. (2019). Sustainable development of forestry and construction of small hydro-power plants in Bosnia and Herzegovina. *Acta geographica Bosniae et Herzegovinae*, 6(11), Online ISSN: 2303-7288, pp. 35-45 <https://drive.google.com/file/d/13lwHzLDLH-H4WvPaeheQtDEcxXMk87Un/view>
- Rajčević, B., & Црногорац, Ч.Б. (2011). Ријека Врбања – физиогена својства слива ријечног система, ARTPRINT, Бања Лука ISBN 978-99955-84-11-5
- Saarinen, J., Rogerson, C. M., & Hall, C. M. (2017). Geographies of tourism development and planning. *Tourism Geographies*, 19(3), 307-317 <https://doi.org/10.1080/14616688.2017.1307442>
- Simensen, T., Halvorsen, R., & Erikstad, L. (2018). Methods for landscape characterization and mapping: A systematic review. *Land Use Policy*, 75, 557–569. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2018.04.022>
- Skowronek, E., Tucki, A., Huijbens, E., & Joźwik, M. (2018). What is the tourist landscape? Aspects and features of the concept. *Acta Geographica Slovenica*, 58(2), 73–86. <https://doi.org/10.3986/AGS.3311>
- Službeni glasnik Republike Srpske. Zakon o zaštiti prirode, Banja Luka: Službeni glasnik RS, broj 27/14
- Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine. Zakon o zaštiti prirode, Sarajevo: Službene novine FBiH, broj 66/13
- Službeni glasnik Republike Srpske. Zakon o kulturnim dobrima, Banja Luka: Službeni glasnik RS, broj 38/22
- Službeni glasnik Republike Srpske. Zakon o uređenju prostora i građenju Republike Srpske, Banja Luka: Službeni glasnik RS, broj 84/19
- Službeni glasnik Republike Srpske. Odluka o zaštiti Spomenika prirode Žuta bukva, Banja Luka: Službeni glasnik RS br. 30/12, odluka br: 04/1-012-2-505/12 od 14. marta 2012. godina
- Stefanović, V., Beus, V., Burlica, Č., Dizdarević, H., & Vukorep, I. (1983). *Ekološkovegetacijska rejonizacija Bosne i Hercegovine*, Posebna izdanja, br.17, Šumarski fakultet u Sarajevu, Sarajevo
- Stojanović, V. (2003). Stanje i mogućnosti razvoja turizma u odabranim Specijalnim rezervatima prirode Vojvodine. *TURIZAM* . 7(26) ISSN: 1450-6661
- Štetić, S., Trišić, I., Nedelcu, A., (2019) Natural potentials of significance for the sustainable tourism development- the focus on the special nature reserve, J. Geogr. Inst. Cvijic. 2019, 69(3), pp. 279–287, <https://doi.org/10.2298/IJGI1903279S>
- Terkenli, T. S. (2021). Research Advances in Tourism-Landscape Interrelations: An Editorial. *Land*, 10(9), 944. <https://doi.org/10.3390/land10090944>
- USAID BiH, (2021). Monitoring and Evaluation Support Activity II (MEASURE). <https://measurebih.com/uimages/NSCP-BiH20202020Report.pdf>
- Vlada Federacije BiH (2021). *Strategija razvoja Federacije BiH do 2027. godine*. Strategija razvoja Federacije BiH 2021. - 2027. | Savez općina i gradova FBiH (sogfbih.ba)
- Vlada Republike Srpske (n.d). Fond za zaštitu životne sredine i energetska efikasnost RS. <https://ekofondrs.org/>
- Vlada Republike Srpske (2022). *Strategija Zaštite Životne Sredine Republike Srpske 2022.-2032*. Вијести Одржана 195. сједница Владе Републике Српске (vladars.net)
- Vlada Republike Srpske, Ministarstvo trgovine i turizma, *Strategija razvoja turizma Republike Srpske za period 2021-2027*, 2021. godina <http://www.vladars.net/>
- Vlada Republike Srpske, Ministarstvo za prostorno uređenje, građevinarstvo i ekologiju, Strategija zaštite prirode Republike Srpske. 2011. godina <https://rhmzrs.com/wpcontent/uploads/2019/01/strategija-zastite-prirode.pdf>
- Vlada Republike Srpske. Ministarstvo za prostorno uređenje, građevinarstvo i ekologiju Republike Srpske. Novi Urbanistički zavod Republike Srpske, a.d. Banja Luka. Izmjena i dopuna prostornog plana Republike Srpske do 2025. godine, Banja Luka, februar 2015. Godine Prostorni plan Republike Srpske do 2025 TEKSTUALNI DIO - 119703573| PDF (scribd.com)

Vodič kroz tipove staništa BiH prema direktivi o staništima EU, Podrška za provođenje Direktive o pticama i Direktive o staništima u Bosni i Hercegovini, *Saradnja za Naturu, NATURA 2000*, Prospect C&S s.a.. Rue du Prince Royal 83, 1050 Brussels, Belgium, januar, 2015. http://bih-chm-cbd.ba/wp-content/uploads/2021/01/R4_Natura-2000-Vodic-kroz-tipove-stanista.pdf

Vojnogeografski institut (1968). Topografske karte 1: 25 000 Banja Luka, Veliko Blaško, Ljubatovci, Šehitluci, Čelinac, Skatavica, Velika Šnjegotina, Bočac, Radići, Kotor Varoš, Maslovare, Kanjon Ugra, Skender Vakuf, Šiprage, Ugodnovići, Mudrike i Vlašić 1: 25 0000. Beograd

Qi, C. X., Gibson, H. D., & Zhang, J. J. (2009). Perceptions of Risk and Travel Intentions: The Case of China and the Beijing Olympic Games. *Journal of Sport & Tourism*, 14(1), 43–67. <https://doi.org/10.1080/1477508090284743>

THE CHARACTERISTICS OF THE LANDSCAPE OF THE VRBANJA RIVER BASIN IN FUNCTION OF SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT - REVIEW OF THE SPECIAL NATURE RESERVE "CVRCKA"

Tanja Mišlicki Tomić⁴, Vesna Rajčević⁵

Abstract: The special nature reserve of the canyon of the "Cvrcka" river represents a significant river area on the northeastern slopes of the Čemernica mountain. It is located in the northwestern part of the Republic of Srpska, i.e., in the northern part of Bosnia and Herzegovina. This river system, with numerous waterfalls, cascades, and steep cliffs, was formed by the erosive action of the Vrbanja and Cvrcka rivers. The bed of the Vrbanja river and its left tributary Cvrcka constitute the primary hydrographic resource of this special nature reserve. In the Cvrcka valley, specific plant and animal species (eagles and birds) inhabit, forming a unique biodiversity in this area. The Cvrcka river valley is attractive to visitors, with picturesque natural landscapes and authentic traditional objects.

The study aims to determine whether the special nature reserve of the Cvrcka canyon represents an important resource for the development of sustainable tourism in the Republic of Srpska. The research methodology is based on structured interviews designed to measure elements of tourist attractiveness and mobility concerning the Cvrcka canyon. The obtained results from the conducted questionnaire will be used for analyzing the impact of tourism development factors and their interrelationships, which align with the Tourism Development Strategy of the Republic of Srpska.

The obtained research results confirm the initial hypothesis about the importance of the Cvrcka canyon for the development of ecotourism at the level of the Republic of Srpska and Bosnia and Herzegovina. The paper also highlights the discrepancy between the significance of this area and the current state of its valorization and promotion. Finally, measures for the protection and valorization of the landscape values of the valley and the sources of the Cvrcka river are proposed. In this regard, better cooperation with relevant institutions is recommended, which will significantly contribute to the improvement of sustainable tourism and the development of the local area.

Keywords: landscape, river basin, Vrbanja, Cvrcka, sustainable tourism development

⁴ University of Banja Luka - Faculty of Science, Mladena Stojanovića 2, Banja Luka, Republika Srpska, Bosnia and Herzegovina, tanja.mislicki-tomic@pmf.unibl.org, ORCID: 0000-0002-2384-9336

⁵ University of Banja Luka - Faculty of Science, Mladena Stojanovića 2, Banja Luka, Republika Srpska, Bosnia and Herzegovina, vesna.rajcevic@pmf.unibl.org, ORCID: 0000-0001-5681-3965